

21. Беннет Ф. М. Религиозные культы, связанные с амазонками / Ф. М. Беннет // Золотой век амазонок / Ротери Г. К., Беннет Ф. М. – М., 2004. – С. 228.
22. Чернышев А. Н. К вопросу о формировании античного цикла легенд об амазонках / А. Н. Чернышев // Боспорский феномен : сакральный смысл региона, памятников, находок. Материалы Международной научной конференции. – СПб., 2007. – Часть 2. – С. 216.
23. Бессонова С. С. Религиозные представления скифов... / Бессонова С. С. – С. 98.

O. Ye. Fialko

MIRROR WITH ENGRAVING FROM SCYTHIAN "AMAZON" BURIAL

In this article author puts the mirror with unique decoration into scientific operation. This mirror was found in the burial complex of Scythian "Amazon". This finding was correlated with Scythian Bogynya worship on basis of the iconography analysis of ornamental image, and according to specific analogies and symbols of Greco-Scythian art.

УДК 947.775(=114)

Рейда Р. М.

АНТИЧНІ ЦЕНТРИ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я ТА «ГОТСЬКІ» ВІЙНИ (ПИТАННЯ ХРОНОЛОГІЇ)

У статті розглянуто питання хронології історичних подій, пов'язаних з античними центрами Північного Причорномор'я в контексті з «готськими» війнами (232–270 рр. н.е.). Виділено два хронологічних періоди в історії Північного Причорномор'я в час «готських» війн. Аналізуються особливості історичної долі трьох виділених районів античної цивілізації в Північному Причорномор'ї.

«Готські» війни (232–270 рр.), що точилися переважно на території сучасної України, в тому числі й Північного Причорномор'я, набули прояву у контактах військового характеру між античною цивілізацією, основним представником якої в цей час була Римська імперія та варварським населенням Східної Європи. Ці бурхливі й тривалі в часі історичні події не могли не вплинути і на античні центри Північного Причорномор'я. На окремих етапах розвитку подій «готських» війн такий вплив внаслідок різноманітних чинників мав свої особливості. У зв'язку зі змінами цих особливостей можна умовно виділити окремі хронологічні періоди в історії античних центрів Північного Причорномор'я у зв'язку та у контексті з «готськими» війнами.

Перш за все необхідно вказати, що основною метою грабіжницьких походів варварських об'єднань під час «готських» війн були провінції Римської імперії, напади на які давали мож-

ливість отримання багатої здобичі [1]. Відповідно, саме спрямованість на грабунок римських провінцій і могла бути визначальною в діях східноєвропейських варварів цього часу. Тому античні центри Північного Причорномор'я в час «готських» війн не стали об'єктами головної агресії варварів, що підтверджується історією античних центрів Північного Причорномор'я цього періоду. Античні центри з навколишніми землями всього регіону можна умовно поділити на три культурно-історичних або економіко-географічних райони: Північно-Західне Причорномор'я з Тірою та Ольвією, гірські та передгірські райони Криму з центром у Херсонесі та Східний Крим, Таманський півострів і Нижній Дон, на території яких розташовувалося Боспорське царство. Історична доля цих районів внаслідок «готських» війн склалася по-різному, але сутність подій, що відбувалися тоді навколо античних центрів Північного Причорномор'я дає змогу виділити два основних хронологічних

періоди. Необхідно однак зазначити, що для кожного з трьох виділених районів ці хронологічні періоди не є абсолютно тотожними.

Перший хронологічний період можна визначити в межах з 232 р. н. е. (початок «готських» війн) до середини – другої половини 50-х років III ст. Він характеризується, з одного боку, тим, що основним напрямком варварських походів, які в цей час мали сухопутний характер, були дунайські провінції Римської імперії [2]. З іншого боку, вже в цей період античні центри Північного Причорномор'я опиняються в доволі відмінних історичних обставинах, виконуючи роль форпостів античної цивілізації в регіоні. Античні центри Північно-Західного району – Тіра та Ольвія залишаються в орбіті римської політики а на їх території базуються римські військові контингенти, що певним чином виступають стабілізаційними чинниками в регіоні [3]. Ольвія, яка, можливо, зазнала руйнувань з боку варварів ще на початку 30-х років, швидко відбудовується [4]. Ситуація відносної стабільності в регіоні, простежується на археологічних матеріалах щодо цього центру принаймні до 249–250 рр., а Тіри – до 253 р. [5]. Після виведення римських військ доля цих центрів достеменно невідома, але можна допускати досить швидке їх захоплення чи руйнування варварами. За повідомленням Зосима відомо, що у морському поході, 258 р., підготовка до якого відбувалася вірогідно ще в попередньому, 257 р., взяли участь «сусідні варвари» [6], яких дослідники пов'язують з коаліцією Північно-Західного Причорномор'я [7]. На користь такої думки свідчить шлях, пройдений у цьому комбінованому поході: через гирло Дунаю, Томи і до проливу Боспор, де переправилися з району Візантія та взяли Халкедон у Малій Азії [8]. Базою підготовки цього походу, цілком вірогідно, стало гирло Тірасу. Відповідно, 257 р. можна вважати часом захоплення варварами і Тіри [9]. Доля Ольвії в цей час достеменно невідома, але з огляду на можливу потребу варварів у людських та матеріальних ресурсах для підготовки власного флоту та відносну географічну близькість, цілком можливою здається ситуація, аналогічна тій, що сталася з Тірою. Підтверджують цю думку останні дослідження, які вказують на те, що близько середини III ст. на античних пам'ятках Нижнього Побужжя відбувається зміна населення [10], що можна пов'язати з міграційними рухами та походами варварського населення Східної Європи під час «готських» війн.

Ситуація на території Боспорського царства та прилеглих до нього територіях в час початкового хронологічного періоду війн є дещо відмінною та відзначається більшою динамічністю порівняно з попереднім районом. Це можна

пов'язати з особливостями географічного розташування Боспору, його значною територією та відсутністю римських військ, що виконували роль стабілізатора в Тірі та Ольвії на цей час. Крім того, Боспорське царство було в безпосередній близькості до Передкавказзя, де в цей період відбувалися активні етнічні процеси, пов'язані, імовірно, з хвилею аланів. Тому реальна небезпека для держави виникає тут раніше, ніж в інших районах, ще в середині 30-х років, що простежується на будівельних написах з Танаїсу [11] та в її європейській частині [12]. А вже близько 239 р. держава зазнає безпосередньої агресії: було розгромлено Горгіппію [13]. Розгром міста дослідники пов'язують як з ворожими діями аланів [14], так і з початком міграційного руху східногерманських племен [15]; не можна виключати і одночасності цих процесів. Цілком можливо, що в цей же час відчувається тиск і на західних кордонах Боспору, що також пов'язують як з аланською хвилею, так і з проникненням туди якоїсь частини східних германців ще напередодні «готських» війн, але не пізніше середини III ст. н.е. Питання відносин східногерманських племен із сармато-аланами на сьогодні є відкритим і дає змогу припускати різноманітні форми контактів [16], в тому числі і спільні дії. Можливо, поява східних германців на території Кримського півострова пов'язана з якимось військовим походом ще до початку «готських» війн, хоча неможна виключати в цей період і мирного проникнення мігрантів. Невдовзі після розгрому Горгіппії було зруйновано північний форпост царства – Танаїс, 250–251 рр. [17]. Це могло бути «демонстрацією сили» варварів щодо держави [18], хоча небезпека для міста могла виникнути ще в середині 30-х рр. [19] і стати важелем у політичній боротьбі всередині країни. Не виключено, що проявом такої перемоги стало царювання в 253–254 рр. Фарсанза I [20]. Зрештою, внаслідок усіх цих подій, у 255 р. розпочалися морські грабіжницькі походи варварів на малоазійські провінції Римської імперії з території Боспорського царства із залученням місцевих людських і матеріальних ресурсів. [21]. Держава на якийсь час потрапляє під контроль варварських об'єднань і змушена піти на співробітництво з ними [22]. Організацією морських походів на Боспорі закінчується початковий хронологічний період «готських» війн для цього району.

Вплив «готських» війн у першому хронологічному періоді на район гірського та передгірського Криму з центром у Херсонесі теж мав певні особливості. Так, Південно-Західний Крим у III ст. н.е. був районом дислокації доволі значної кількості римських військ, що розміщувалися в Херсонесі, Балаклаві, Хараксі та інших ук-

ріплених пунктах і були вагомим чинником стабільної ситуації в районі [23]. В другій чверті III ст. римські війська були виведені з цілої низки пунктів у Південно-Західній та Південній Тавриці [24], а в 40-х рр., можливо, і з Херсонеса, проте є свідчення, що у 250 р. у місті перебували військовослужбовці I Італійського легіону [25]. Ще в першій половині III ст. фіксована інфільтрація етнічних елементів європейського північно-західного походження, які разом з черговою хвилею сармато-аланів починають розселятися на території району [26]. З огляду на спільне проживання в тих самих поселеннях з місцевим пізньоскіфським населенням зроблено висновок про мирний характер міграції в цей час [27]. Остаточне виведення римських вексиліцій відбулося, можливо, вже під час або після закінчення правління Требоніала Гала (251–253), що, імовірно, було пов'язане як з непопулярною політикою цього імператора щодо замирення варварів та з потребою в резервах на Дунаї, де Імперія зазнала тяжких поразок [28], так і з тиском нової хвилі прибульців – східних германців, які в 50-х рр. вже масово оселяються на Південному березі Криму та на межі хори Херсонеса [29], відтісняючи, асимілюючи чи знищуючи пізньоскіфське населення регіону [30]. З середини III ст. з'являються германські некрополі з кремацією небіжчиків на схилі Чатир-Дагу, в Хараксі, на р. Чорна, передгірських районах, значно збільшується кількість кремаций, що пов'язують з північно-західними європейськими традиціями на могильнику «Радгосп – 10» [31]. Цікаво, що ні в середині 50-х рр. III ст., ні пізніше античний центр Південно-Західного Криму – Херсонес не був захоплений новоприбулими варварами, які оселилися поблизу міста. Вказані особливості історичного розвитку Південно-Західного Криму в цей час, можливо, пов'язані з його географічним розташуванням, – віддаленістю від основних векторів руху варварів, як нижньодунайських, так і малоазійських провінцій Римської імперії. А це робило його, в свою чергу, незручним для підготовки морських експедицій варварів, кількість яких на території, очевидно, була порівняно невеликою, що дало змогу Херсонесу зберегти свою незалежність. Останнім часом висловлюється думка про встановлення мирних відносин з прибулими варварами та участі у їхньому розселенні в стратегічних місцях в Південній Тавриці та території округи Херсонеса римської адміністрації [32]. Це цілком узгоджується з відомими археологічними матеріалами.

Отже, першим з виділених хронологічних періодів завершився встановленням контролю варварських коаліцій – учасників «готських» війн над більшою частиною Північного Причорно-

мор'я разом з його населенням та матеріальними ресурсами. Це відбулося внаслідок важкого становища, в якому опинилася Римська імперія в середині III ст., що змушена була шукати резерви для продовження боротьби з варварами на Дунаї шляхом використання своїх вексиліцій з античних центрів Північного Причорномор'я, а також у результаті зміни тактики та розширення напрямків грабіжницьких походів самих варварів шляхом підготовки та влаштування морських експедицій на малоазійські провінції, для чого і могли бути використані античні центри регіону, прилеглі території та, частково, його ресурси.

Заключний хронологічний період «готських» війн у виділених районах Північного Причорномор'я, що визначається в межах другої половини 50-х рр. III ст. до 270 р., характеризується перетворенням останнього на базу з підготовки морських експедицій варварських коаліцій. Найраніше цей процес відмічається в Боспорському царстві – походом 255–256 рр., готуватися до якого можливо, стали ще в попередньому 254 р. [33]. У Північно-Західному районі – Тірі та, не виключено, Ольвії – цей період розпочинається походом 258 р., участь в якому варварів Північно-Західного Причорномор'я засвідчена писемними джерелами [34]. Участь варварського населення гірського та передгірського Криму з центром у Херсонесі в організації таких експедицій сьогодні невідома, що може опосередковано свідчити про іншу модель відносин між варварами та античним центром у цьому районі.

Гирло Тірасу внаслідок вигідного географічного розташування неподалік від дунайських провінцій, очевидно, стає з другої половини III ст. н. е. одним з найбільших центрів, де провадиться засвідчене писемними джерелами будівництво значної кількості кораблів для флоту та інші заходи з підготовки морських походів варварських коаліцій Північно-Західного Причорномор'я [35]. Не виключено, що при цьому були використані ресурси Тіри, однак, з огляду на порівняно невеликі розміри міста та відповідну кількість мешканців ці ресурси, очевидно, були обмежені і не могли стати вирішальним чинником в організації варварами подібних експедицій [36]. Але у разі використання можливостей Тіри при підготовці походів відносини між варварськими коаліціями та цим міським центром навряд чи були рівноправними. Практично, за умови, якщо місто продовжувало своє існування після початку морських походів, воно мало цілком потрапити у залежність та підлеглість до варварів [37]. Доля Ольвії після того, як її залишили римські гарнізони, гіпотетична, але цілком імовірно, що вона опиняється в аналогічному становищі. На користь цієї думки можуть свід-

чити і найновіші дослідження кераміки з античних пам'яток Нижнього Побужжя. Останні існують тут до середини III ст., після чого відбувається зміна населення саме на учасників «готських» війн. Це відображується у традиціях та типах виготовлення сіроглиняного посуду, існуванні на території самого міста та його периферійних пам'ятках горизонту, пов'язаного з черняхівською культурою, датованого другою половиною III – початком V ст. [38]. Тому не можна виключати, що обидва міста разом з прилеглими землями стали базовою територією для підготовки морських вторгнень варварів до провінцій Римської імперії, найбільше з яких сталося 269–270 рр. [39]. Після цього походу, як вважає значна частина дослідників, Тіра та Ольвія були зруйновані варварами [40]. Проте, можливо, ці центри було знищено ще під час захоплення їх варварами в другій половині 50-х рр. III ст. Очевидно, для вирішення цього питання необхідні подальші археологічні дослідження та якомога ширша публікація здобутих матеріалів. Зрештою, сьогодні ми маємо писемні свідчення про п'ять морських походів варварів з території Північно-Західного Причорномор'я: 258 р., 263 р., 266 р., 267 р. та 269–270 рр. [41].

Інформації про події в Південно-Західній Тавриці та Херсонесі в заключний хронологічний період «готських» війн є обмаль і це не дає можливості дійти багатьох висновків. У гірському та передгірському Криму існують пам'ятки середини III ст., що свідчать про розселення на цих територіях та на межі хори Херсонесу мігрантів з північного заходу Європи – германців, а також сармато-аланів [42]. Але це проникнення варварів – учасників «готських» війн, не призвело до знищення або підкорення головного античного центру цього району – Херсонеса, на відміну від інших районів Північного Причорномор'я. Очевидно, місто, опинившись у новому оточенні внаслідок зміни етнополітичної ситуації, зуміло якимось чином зберегти свою незалежність від прийдешнього варварського населення. Цьому могло сприяти встановлення взаємовигідних, можливо, союзницьких контактів, на що вказує і значна кількість античних імпортів на варварських пам'ятках цього часу [43]. На думку сучасних дослідників, у налагодженні таких контактів на території Таврики активну участь взяла римська адміністрація, яка була зацікавлена у збереженні Херсонеса та стабілізації ситуації в районі [44]. Встановлення таких відносин, імовірно, відбулося напередодні виведення римських вексилляцій з району, а варварське населення запропоновано називати «квазіфедератами» [45]. Цей крок, очевидно, був наближений у часі до правління Требоніала Галла (251–253 рр.) та пов'язаний з погіршенням становища на Дунаї,

де варвари завдали низку нищівних поразок Римській імперії, котра потребувала в цей період миру [46]. Тому здається вірогідним відносити ці події (виведення військ та встановлення союзницьких стосунків з варварами) до середини 50-х рр. III ст. н. е.

У завершальний хронологічний період ситуація у Боспорському царстві, яке, на відміну від розглянутих вище двох районів, становило велику державу зі значними матеріальними та людськими ресурсами лишалася динамічною. Це, а також відносна територіальна близькість країни до малоазійських провінцій Римської імперії як основного пункту спрямованості морських експедицій робили її оптимально придатною для перетворення на базову територію. Тому тісні контакти варварських коаліцій з Боспором, результатом яких стали в тому числі й кілька зафіксованих актів агресії (розгром Горгінії й перед тим Танаїсу), розпочинаються в цьому районі відносно раніше. Водночас, прийшли загони варварів могли спробувати встановити на Боспорі владу, яка б толерантно ставилася до них та їхніх потреб, що, можливо, знайшло своє відображення в повідомленні Зосима про прихід до влади в країні «недостойних людей» та припинення старої династії. Але не виключено, що беззастережної перемоги в цих питаннях не відбулося, оскільки Рескупорід IV, представник старої династії Тіберіїв-Юліїв залишався при владі, а його співправителем став у 253–254 рр. Фарсанз [47], що може вказувати на якісь політичні зміни в середовищі правлячої верхівки та управлінні Боспорським царством. Однак прямо пов'язати прихід до влади Фарсанза та початок морських походів варварів з території країни досить важко, оскільки його монетне карбування припиняється ще до початку останніх, що можна пояснити зникненням цього царя з історичної арени. Тому питання про роль цієї особи в історичних подіях на Боспорі залишається відкритим, а сучасні спроби його вирішення великою мірою гіпотетичними, оскільки не мають під собою твердих підстав. Проте незаперечним залишається факт, що Боспорське царство з середини 50-х рр. III ст. на два десятиліття перетворюється на базу для підготовки морських походів варварів. Перша з цих експедицій відбулася в 255 р. за допомогою боспорського флоту та корабельних команд. Ця ж ситуація повторюється і в наступній експедиції 256 року [48]. Особливістю Боспору, як бази для морських походів, стало саме те, що принаймі перші два: 255 та 256 рр. відбувалися за допомогою флотилії боспорських кораблів з боспорськими командами. Можливо, однією з умов участі Боспору в цих акціях стали гарантії царських володінь та збереження старої династії при владі [49], тоді як у Північно-Захід-

ному Причорномор'ї похід 269–270 рр., а, можливо, й усі інші організовані морські експедиції відбувалися, очевидно, на спеціально побудованих варварами для цієї мети суднах [50]. Можливо, такі відмінності Боспору пов'язані насамперед з доволі значною матеріально-технічною базою та великою кількістю людських ресурсів. Участь в експедиціях населення Боспору може вказувати на потужні сили варварської коаліції в країні, яка могла якоюсь мірою контролювати ситуацію та впливати і залучати його до подібних заходів. З писемних джерел маємо свідчення про походи 264, 267 та 275 рр., які частково чи повністю були підготовлені на території царства [51]. Ця ситуація може свідчити про компроміс між царською владою та варварами, в результаті якого при владі залишилася стара династія, а близько 275 р. Тейран здобув перемогу над залишками загонів варварів, які поверталися з невдалої експедиції до Малої Азії. Ця експедиція стала останньою відомою нам акцією варварів, здійснених як з території Боспорського царства, так і з Північного Причорномор'я, очевидно, вже по завершенні «готських» війн, і могла бути результатом непорозуміння між варварами та Римом [55], після чого становище в країні дещо стабілізується.

Отже, у виділених хронологічних періодах в історії античних центрів Північного Причорномор'я під час «готських» війн виявляються окремі етапи розвитку історичних подій в системі контактів «варвари – античні центри». Контакти з варварськими коаліціями в окремих районах мали свої особливості та наслідки. Центри Північно-Західного Причорномор'я Тира та Ольвія втратили свою незалежність і, можливо, припинили своє існування. Боспорське царство потрапило на деякий час у політичну залежність від варварів та було змушене піти з ними на компроміс, що полягав у наданні їм матеріальної бази та людських ресурсів для організації морських експедицій. Це дало можливість зберегти державність. У районах гірського та передгірського

Криму ситуація також була своєрідною. Херсонес як основний античний центр району, вірогідно, внаслідок встановлення з варварами якихось союзницьких відносин зберіг свою незалежність, проте на території Південно-Західної та Південної Таврики відбувається зміна населення.

Практично, можна констатувати різні типи відносин у кожному з трьох районів, спричинених як внутрішнім розвитком античних центрів, їх географічним розташуванням, розмірами держави і відтак – її ресурсів, так і зовнішнім фактором, у ролі якого виступало конкретне варварське об'єднання та, як це імовірно відбулося в гірському та передгірському Криму, – адміністрація Римської імперії. Визначальною силою в таких контактах виступили варварські коаліції, основною метою яких стало використання зазначених античних центрів як плацдарму для нападів на римські провінції, а не їх грабунок. Важливим також є те, що безпосередні контакти з варварськими коаліціями та встановлення ними контролю відбувається у зазначених районах приблизно в той самий час – близько середини 50-х рр. III ст. Такі майже синхронні дії варварів у розташованих на значній відстані районах Північного Причорномор'я насамперед можна пов'язати зі збагаченням тактики нападів на провінції Римської імперії практикою проведення морських експедицій. Можливо, дії варварів координувалися з різних районів Північного Причорномор'я (Північно-Західне Причорномор'я та Боспорське царство), що може вказувати на досить високий рівень їхньої організації. У такій синхронності можна побачити спільні для об'єднань варварів Північного Причорномор'я тенденції до зміни та розширення напрямків агресії, можливо, у зв'язку з розоренням дунайських провінцій Римської імперії, напади на які вже не давали можливості отримання багатой та безкарної здобичі. Участь в організації морських походів як варварів з Північно-Західного Причорномор'я, так і з території Боспорського царства підтверджує цю думку.

1. Ременников А. М. Борьба племен Северного Причерноморья с Римом в III веке н.э. / А. М. Ременников. – М., 1954. – 147 с.; Буданова В. П. Готы в эпоху Великого переселения народов / В. П. Буданова. – СПб. : Алетея, 2001. – С. 104–129.
2. Ременников А. М. Борьба племен... – С. 7–87.
3. Авдеев А. Г. О времени пребывания подразделений V Македонского легиона в Херсонесе / А. Г. Авдеев // ВДИ. – 1993. – № 2. – С. 112; Крапивина В. В. Ольвия. Материальная культура I–IV вв. н.э. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 149–150; Сон Н. А. Тира римского времени / Н. А. Сон. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 33–35; Зубарь В. М. Северный Понт и Римская империя (середина I в. до н. э. – первая половина VI в.) / В. М. Зубарь. – К., 1998. – С. 102; Зубарь В. М. Северо-Западное Причерноморье в античную эпоху. Основные

- тенденции социально-экономического развития / В. М. Зубарь, Н. А. Сон // МАИЭТ. – Supplementum. – Симферополь, 2007. – Вып. 3. – С. 157, 167, 191.
4. Крапивина В. В. Ольвия. Материальная культура I–IV вв. н. э. – С. 154.
5. Крапивина В. В. Ольвия... – С. 153; Зубарь В. М. Ольвия и Римская империя: динамика и характер контактов / В. М. Зубарь // Stratum plus. – 2003–2004. – № 4. – С. 459; Зубарь В. М. О римском гарнизоне Ольвии в середине III в. / В. М. Зубарь, В. В. Крапивина // ВДИ. – 2004. – № 4. – С. 166–178; Зубарь В. М., Сон Н. А. Северо-Западное Причерноморье... – С. 183, 202.
6. Зосим. Новая история // Латышев В. В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе / В. В. Латышев. – ВДИ. – 1948. – № 4. – I, 34, I. – С. 703.

7. Ременников А. М. Борьба племен Северного Причерноморья ... / А. М. Ременников. – С. 97; Магомедов Б. Черняховская культура. Проблема этноса / Б. Магомедов. – Lublin, 2001. – С. 136.
8. Зосим. Новая история. – I, 34, 2. – С. 703.
9. Ременников А. М. Вказ. праця / А. М. Ременников. – С. 97.
10. Schultze E. Grautonige Keramik des Unteren Buggebietes in romischer Zeit. Nach Materialien in der Umgebung von Olbia / E. Schultze, B. V. Magomedov, S. B. Bujskich // *Eurasia Antiqua*. – Band 12. – 2006. – S. 351–352.
11. Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство / В. Ф. Гайдукевич. – М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1949. – С. 338; Анохин В. А. История Боспора Киммерийского / В. А. Анохин. – К.: Одигитрия, 1999. – С. 160–161.
12. Горончаровский В. А. Военное дело и военно-политическая история Боспора в середине I в. до н.э. – середине III в. н.э.: автореф. на соиск. степени докт. ист. наук. – СПб., 2005. – С. 21.
13. Кругликова И. Т. Боспор в позднеантичное время (Очерки экономической истории) / И. Т. Кругликова. – М.: Наука, 1966. – С. 12; Алексеева Е. М. Горгиппия в системе Боспорского царства первых веков нашей эры / Е. М. Алексеева // ВДИ. – 1988. – № 2. – С. 83; Шелов Д. Б. Античный мир и варвары Северного Причерноморья в первые века нашей эры / Д. Б. Шелов // Античность и античные традиции в культуре и искусстве народов Советского Востока. – М.: Наука, 1978. – С. 87; Шелов Д. Б. История античных государств Северного Причерноморья / Д. Б. Шелов // Античные государства Северного Причерноморья. – М.: Наука, 1984. – С. 20; Зубар В. М. До історії Боспорського царства в III ст. / В. М. Зубар // Археологія. – 1998. – № 2. – С. 149.
14. Кругликова И. Т. Боспор в позднеантичное время. – С. 13; Яценко С. А. Германцы и аланы в Приазовье в 236–276 гг. н.э. / Кругликова И. Т. // STRATUM + Петербургский археологический вестник – 1997. – С. 154–158.
15. Зубар В. М. До історії Боспорського царства в III ст. / В. М. Зубар. – С. 149.
16. Труфанов А. А. О населении восточной части предгорного Крыма в позднеантичное время / А. А. Труфанов // 175 лет Керченскому музею древностей: материалы международной конференции. – Керчь, 2001. – С. 103; Храпунов И. И. О первых сармато-германских контактах в Крыму / И. И. Храпунов // Боспор Киммерийский, Понт и варварский мир в период античности и средневековья. – Керчь, 2002. – С. 246–249.
17. Анисимов А. И. О продвижении племен готского союза в Северо-Восточное Причерноморье в середине III в. н.э. (по нумизматическим данным) // Скифия и Боспор: археологические материалы к конференции памяти академика М. И. Ростовцева (Ленинград, 14–17 марта 1989 года). – Новочеркасск, 1989. – С. 129.
18. Зубарь В. М. Боспор Киммерийский в античную эпоху. Очерки социально-экономической истории / В. М. Зубарь, В. Н. Зинько // Боспорские исследования. – Симферополь–Керчь, 2006. – Вып. XII. – С. 162.
19. Шелов Д. Б. Танаис и Нижний Дон в первые века нашей эры / Д. Б. Шелов. – М.: Наука, 1972. – С. 301.
20. Панченко В. В. Внутриполитическая борьба в Боспорском царстве во второй половине III в. н.э. – IV в. н.э. / В. Панченко // Причерноморье, Крым, Русь в истории и культуре: материалы III Судакской международной научной конференции (18–21 сентября 2006 г.). – Киев–Судак: Академперіодика, 2006. – Т. II. – С. 275–278.
21. Зосим. Новая история. – I, 31, 3. – С. 702.
22. Зосим. Новая история. – I, 31 – I, 33. – С. 702–703; Ременников А. М. Борьба племен Северного Причерноморья с Римом в III веке н.э. / А. М. Ременников. – С. 88–121; Хайрединова Э. А. Боспор и морские походы варваров второй половины III в. н.э. / Э. А. Хайрединова // МАИЭТ. – Вып. IV. – Симферополь: Таврия, 1994. – С. 517–527.
23. Блаватский В. Д. Очерки военного дела в античных государствах Северного Причерноморья / В. Д. Блаватский. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – С. 132; Кадеев В. И. Херсонес Таврический в первых веках нашей эры / В. И. Кадеев – Харьков: Вища школа, 1981. – С. 28–29; Зубарь В. М. Херсонес Таврический и Римская империя. Очерки военно-политической истории / В. М. Зубарь. – К.: Киевская Академия Евробизнеса, 1994. – С. 49, 62–74.
24. Зубарь В. М. Херсонес Таврический и население Таврики в античную эпоху / В. М. Зубарь. – К.: Шлях, 2004. – С. 194–196.
25. Виноградов Ю. Г. Schola principalium в Херсонесе / Ю. Г. Виноградов, В. М. Зубарь, И. А. Антонова // Нумизматика и эпиграфика. – 1999. – № 16. – С. 78; Зубарь В. М. Ще раз про римську військову присутність у Херсонесі в другій половині III – на зламі IV – V ст. / В. М. Зубарь // Археологія. – 2000. – № 3. – С. 84; Зубарь В. М. Из истории Херсонеса и населения Таврики во второй половине III – начале V в. / В. М. Зубарь // Северное Причерноморье в эпоху античности и средневековья. – Труды ГИМ. – Вып. 159. – М., 2006. – С. 77.
26. Айбабин А. И. Этническая история ранневизантийского Крыма. – Симферополь: ДАР, 1999. – С. 30; Храпунов И. Н. Этническая история Крыма в раннем железном веке / А. И. Айбабин // Боспорские исследования. – 2004. – С. 141–142; Пуздровский А. Е. Крымская Скифия II в. до н.э. – III в. н.э. Погребальные пам'ятники / А. Е. Пуздровский. – Симферополь: Бизнес-Информ, 2007. – С. 197.
27. Храпунов И. Н. Новые данные о сармато-германских контактах в Крыму (по материалам раскопок могильника Нейзац) / И. Н. Храпунов // Боспорские исследования. – Вып. III. – Симферополь, 2003. – С. 340–346; Храпунов И. Н. Этническая история Крыма в раннем железном веке / И. Н. Храпунов // Боспорские исследования. – 2004. – С. 142.
28. Ременников А. М. Вказ. праця. – С. 62–71; Зубарь В. М. Из истории Херсонеса и населения Таврики во второй половине III – начале V в. – С. 78.
29. Пиоро И. С. Крымская Готия (Очерки этнической истории населения Крыма в позднеримский период и раннее средневековье) / И. С. Пиоро. – К.: Лыбидь, 1990. – С. 90; Пиоро И. С. Могильники пізньоримського часу в гірському Криму як джерело з історії готів на півострові / И. С. Пиоро // Сто років вивчення культур полів поховань на Україні: тез. доп. семінару. – К., 1999. – С. 32–33; Айбабин А. И. Этническая история ранневизантийского Крыма. – С. 36; Айбабин А. О дате вторжения германцев в Крым / А. И. Айбабин // Сто лет черняховской культуре. Сб. науч. статей. – К., 1999. – С. 244.
30. Айбабин А. И. Этническая история ... – С. 36; Храпунов И. Н. Этническая история Крыма в раннем железном веке. – С. 142.
31. Пуздровский А. Е. Могильник III–IV вв. н.э. у с. Перевальное в Крыму / А. Е. Пуздровский // Тезисы международной конференции «Византия и народы Причерноморья и Средиземноморья в раннее средневековье (IV–X вв.)». – Симферополь, 1994. – С. 56; Пиоро И. Черняховская культура и Крым / И. Пиоро // Сто лет черняховской культуре. Сб. науч. статей. – К., 1999. – С. 234; Стржеleckий С. Ф. Население округа Херсонеса в первой половине I тысячелетия новой эры (по материалам некрополя «Совхоз–10») / С. Ф. Стржеleckий, Т. Н. Высотская, Л. А. Рыжова, Г. И. Жесткова // STRATUM plus. – 2003–2004. – № 4. – С. 30, 54.
32. Пиоро И. С. Кримські готи в світлі історико-археологічних та етнологічних досліджень / И. С. Пиоро // Археологія. – 2000. – № 3. – С. 22; Зубарь В. М. Из истории Херсонеса и насе-

- ния Таврики во второй половине III – начале V в. / В. М. Зубарь. – С. 82.
33. Ременников А. М. Вказ. праця. – С. 93.
  34. Зосим. Новая история. – I, 34, I. – С. 703; Ременников А. М. Вказ. праця. – С. 97; Магомедов Б. Черняховская культура. – С. 136.
  35. Ременников А. М. Вказ. праця. – С. 97.
  36. Рейда Р. М. До питання про морський похід варварських народів Північного Причорномор'я 269 р. н. е. / Р. М. Рейда // Археологія. – 2007. – №4. – С. 56.
  37. Там само. – С. 55–59.
  38. Schultze E., Magomedov B. V., Bujskich S. B. Grautoniye Keramik des Unteren Buggebietes in romischer Zeit. Nach Materialien in der Umgebung von Olbia. – 2006. – S. 351–352; Магомедов Б. В. Ольвія і варвари в пізньоантичний період / Б. В. Магомедов // Археологія. – 2007. – №4. – С. 51.
  39. Зосим. Новая история. – I, 42. – С. 703; Поллион Требеллий Божественный Клавдий // Латышев В. В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. – ВДИ. – №3. – 1949. – I, 8; Аммиан Марцеллин. Римская история / В. В. Латышев / Пер. Ю. А. Кулаковского и А. И. Сонни. – М.: Ладомир, 2005. – XXXI, 5.15.
  40. Карышковский П. О. Древний город Тира / П. О. Карышковский, И. Б. Клейман. – К.: Наук. думка, 1985. – С. 134–135; Крапивина В. В. Ольвия в первые века нашей эры (по данным археологии): автореферат на соиск. научн. степени канд. ист. наук. – К., 1988. – С. 16; Крапивина В. В. Ольвия. Материальная культура I–IV вв. н. э. – С. 154; Крапивина В. В. Взаимоотношения Ольвии и варваров в III–IV веках н. э. // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века: материалы. X Междунар. науч. конф. – Ростов-на-Дону, 2002. – С. 125.
  41. Ременников А. М. Вказ. праця. – С. 97–141.
  42. Пиоро И. С. Крымская Готия. – С. 90; Пиоро И. С. Могильники пізньоримського часу в гірському Криму як джерело з історії готів на півострові. – С. 32–33; Айбабин А. И. Этническая история ранневизантийского Крыма. – С. 36.
  43. Стржелецкий С. Ф., Высотская Т. Н., Рыжова Л. А., Жесткова Г. И. Население округа Херсонеса в первой половине I тысячелетия новой эры (по материалам некрополя «Совхоз–10»). – С. 27–277.
  44. Зубарь В. М. Из истории Херсонеса и населения Таврики во второй половине III – начале V в. – С. 82.
  45. Зубарь В. М. Северный Понт и Римская империя (середина I в. до н.э. – первая половина VI в.) / В. М. Зубарь. – К., 1998. – С. 149–150.
  46. Ременников А. М. Вказ. праця. – С. 70; Вольфрам Х. Готы / Х. Вольфрам. – СПб.: Ювента, 2003. – С. 75–76.
  47. Анисимов А. И. О продвижении племен готского союза в Северо-Восточное Причерноморье в середине III в. н.э. (по нумизматическим данным) // Скифия и Боспор. Археологические материалы к конференции памяти академика М. И. Ростовцева (Ленинград, 14–17 марта 1989 года). – Новочеркасск, 1989. – С. 130.
  48. Зосим. Новая история. – I, 31, 3.
  49. Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство / В. Ф. Гайдукевич. – М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1949. – С. 444; Горончаровский В. А. Между империей и варварами: военное дело Боспора римского времени / В. А. Горончаровский. – СПб.: Петербургское востоковедение; М.: Филоматик, 2003. – С. 193.
  50. Рейда Р. М. До питання про морський похід ... – С. 55–59.
  51. Хайрединова Э. А. Боспор и морские походы варваров ... – С. 517–527.
  52. Ременников А. М. Борьба племен Подунавья и Северного Причерноморья с Римом в 275–279 гг. н.э. / А. М. Ременников // ВДИ. – 1964. – № 4. – С. 131; Ременников А. Борьба племен Подунавья с Римом в 70-х годах III в. н.э. // Античное общество: труды конференции по изучению проблем античности. – М.: Наука, 1967. – С. 191; Щукин М. Б. Готский путь (готы, Рим и черняховская культура) / М. Б. Щукин – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2005. – С. 150; Зубарь В. М., Зинько В. Н. Боспор Киммерийский в античную эпоху. – С. 218–219.

R. Reyda

ANTIQUE CENTERS ON THE REGION NEAR THE NORTH BLACK SEA AND “GOTHIC” OF WARS (PROBLEMS OF CHRONOLOGY)

In the article the problems of chronology of historical events, bound with antique centers on the Region Near the North Black Sea in a context with “Gothic” by wars (232–270 A.D.). Two chronological periods in a history on the region Near the North Black Sea in time “Gothic” of wars are selected (allocated). The features of historical fates of three isolated regions of an antique civilization in the Near Black Sea are considered.